

Hármas határok vizsgálata. Magyarország délnyugati, délkeleti és északkeleti térségében* A magyar-román-ukrán hármas határ

Levente Szilágyi

Rezumat

Institutul de Etnologie al Academiei Maghiare, sub conducerea lui Balázs Balogh, directorul institutului, derulează, din 2011, un proiect de cercetare cu tema „Frontiere triple ale Ungariei”. În centrul cercetării se află studierea relațiilor transfrontaliere în regiunile limitrofe, respectiv modul de viață și structurarea vieții de zi cu zi în zonele de frontieră.

Studiul, prin cele patru teme abordate de autor, încearcă să prezinte procesele legate de prezența graniței în zona de frontieră româno-maghiaro-ucraineană. La prima temă abordată sunt analizate procesele de identitare și relațiile culturale transfrontaliere. A doua temă este focalizată pe unitate („treime”) în cazul frontierei triple. Rareori frontierele triple sunt adevărate treimi, în majoritatea cazurilor ele funcționează doar ca trei dualități.

La a treia temă sunt urmărite formele de utilizare a frontierei iar ultima temă abordată este cea a relațiilor economice transfrontaliere, atât cele formale cât și cele informale.

Cuvinte cheie: graniță, vecinătăți, relații transfrontaliere, economie, beneficii

Abstract

The Ethnographic Institute of the Hungarian Academy, led by Balázs Balogh, director of the institute, is carrying out, starting with 2011, a research project on "Triple Borders of Hungary". The

---

* A kutatás az NK-84283 számú OTKA projekt keretében valósult meg.

research is centered on studying cross-border relations in neighboring regions, respectively lifestyle and structuring everyday life in border areas.

The study, by the four themes of the author, tries to present the processes related to the presence of the border at the Romanian-Hungarian-Ukrainian frontier. The first addressed theme analyzes the identity processes and cross cultural relations. The second theme focuses on the unity ("triple-thirds") for triple border. Rarely borders are true triple-thirds, in most cases they work only like three dualities.

Within the third theme are pursued border forms of use, and last addressed theme is that of economic relations, both formal and informal.

Keywords: border, neighborhoods, cross-border relations, economy, benefits

A Magyar Tudományok Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézete Balogh Balázs vezetésével 2011 óta vizsgálja Magyarország hármás határ térségeit. A kutatás középpontjában a határ menti régiók közötti különböző kapcsolatok elemzése, illetve a határmentiség-tapasztalat különböző reprezentációinak vizsgálata áll. A három kiválasztott határtérség a határok jellege alapján sajátos képet mutat. A schengeni övezetbe való tartozás korlátozásmentes határhasználatot eredményezett a magyar-osztrák-szlovén határtérségben. Az Európai Unió egyik vívmánya, a határok légiesedése itt már jórészt megvalósult, a határhasználatot kizárólag a régió belül ható társadalmi, gazdasági és kulturális tényezők alakítják. A délkeleti térségben a határok, a határőrizet minőségét Szerbia Európai Unión kívülsége határozza meg. Ezt a szempontot követve az északkeleti határtérség jelenti a negatív csúcspontot. Ukrajnát a mai napig kettős drótkerítés választja el Romániától és Magyarországtól. A határhasználat kontrollja itt a legerősebb, csak néhány, egymástól nagy

távolságra található határátkelő segíti az országok közötti forgalmat. A kutatás során vizsgáltuk, hogy a különböző határtípusoktól függetlenül, a szomszédos régiók között milyen közelítő illetve távolító dinamika figyelhető meg. Melyek azok a kezdeményezések, amelyek összekötik, és melyek azok a tényezők, amelyek eltávolítják egymástól őket.

Jelen szöveg a magyar-román-ukrán hármas határ térségben zajló folyamatokat igyekszik bemutatni négy kiemelt témakör segítségével. Az első a térségre jellemző identitásfolyamatokat és a határokon átívelő kulturális kapcsolatok elemzi. A második témakör a hármas határok hármasságát igyekszik feltárni. A hármas határok ugyanis csak a legritkább esetben jelentenek valódi hármasságot, az esetek többségében háromszoros kettősségekkel találkozhatunk. A harmadik témakör a tulajdonképpeni határhasználatot, annak módzatait és a határtérségek közötti kapcsolatok vizsgálatának kutatáselméleti kereteit érinti. A negyedik a vizsgált térség formális és informális gazdasági kapcsolatrendszerét mutatja be.

Nemzeti identitások és kulturális kapcsolatok a magyar-román-ukrán hármas határ térségben

A határkutatások egyik leginkább kutatott kérdése a határok és a kulturális identitás kapcsolata. A határ kollektív identitást befolyásoló tényezővé az identitásformálódás „mi-ők” fogalompárjának viszonyrendszerében vált. A határok társadalmi konstrukciójának gondolata ugyan nem hagyja figyelmen kívül a határ fizikai térelválasztó funkcióját, de inkább a térbeli és társadalmi valóságok, illetve fikciók elválaszthatatlanságát jellemzi (Kaplan – Häkli 2002: 3). A kultúra orientált határkutatásokkal átfedésben vannak az identitás különböző kontextusokban való politikalizálódásának folyamatait firtató elemzések. A kontextusokat a

nacionalizmus- és nemzeti mozgalom vizsgálatok, a kisebbség-többség relációk, a saját állammal nem rendelkező nemzeti-etnikai kisebbségek önrendelkezési küzdelmeinek elemzése, továbbá a két vagy több nemzetállam területén élő etnikai kisebbségek (miként a baszkok,¹ katalánok,² kurdok, lappok, ruszinok stb.) törekvéseinek kutatásai – és a felsorolást még lehetne folytatni – jelentik. Noha ezekben az elemzésekben is gyakran megjelenik a kulturális különbözőség identitásformáló szerepe, a fő irányvonalat az etnikai és nemzeti közösségek viszonyai, politikai küzdelmei jelentik.

A határkultúra vagy határéletmód a határhelyzeteknek a *határlakókra*³ gyakorolt hatásaiban gyökeredzik. A határlakókat áthatja a nemzetköziség, melynek megnyilvánulása a rutinszerű bevásárlási, üzleti vagy szórakozási jellegű határátlépés. Másrészt pedig már hozzászoktak a határ által generált konfliktusokhoz, megtanulták kezelni a másságból fakadó ellentmondásokat. Tisztában vannak azzal, hogy a határ állandó konfliktusforrást hordoz, de ezzel egy időben szakértői az etnikus interakcióknak, generációk során megtanulták hogyan léphetnek túl a másság határain. Ezek a tapasztalatok alkotják a határlakók értékrendjét, gondolkodásmódját és viselkedését. A határkultúra maga, tehát, a határ által generált kulturális és társadalmi erőhatások terméke, melyben fontos szerepet kap a regionalitás illetőleg a transzkulturális csere (Martínez é. n.)

2009 nyarán Tarasz Sevcsenko szobrot avattak Szatmárnémetiben, s ezzel a harmadik romániai várossá lett, ahol az ukrán költő tiszteletére szobrot avattak. Az avatáson

---

¹ Lásd: Leizaola 1996

² Lásd: Sahlins 1989

³ Angolul *borderlanders*, de az angol terminus csak fordítása a spanyol *fronterizos*-nak. Egyedül a spanyol megnevezésnek van önazonosító ereje és nyelvi referenciája. (Martínez é.n.)

részt vett Kárpátalja Regionális Tanácsának elnöke, Kicikovski Myhailo és Yuri Verbytskyi, Ukrajna romániai főkonzulja.

A szobor felállítása sokkal inkább politikai érdekek mentén szerveződött, mint helyi kezdeményezésre. Létezik ugyan érdekképviselői szervezete a szatmári ukránoknak⁴, a lobbijük azonban nem volt elégséges a szobor felállításához, annál inkább a kapcsolatok szorosabbra fonását szándékozó szatmári és kárpátaljai politikai akaratnak. Ennek tükrében a szobor felállítása szimbolikus eseményként értelmezendő, mely ugyanakkor a helyi román politikai vezetés által erősen propagált multikulturális régióimázs kirakósának újabb darabja. Felállításától kezdődően, minden évben, a költő születésnapján, megemlékezési szertartást szerveznek, melyen helyi és határon túli hivatalosságok is részt vesznek. Az elhangzó beszédek szinte kivétel nélkül az Eminescu–Petőfi–Sevcsenko költőnagyságok által meghatározott diskurzus mentén fogalmazódnak, a román-magyar-ukrán közös értékek hangsúlyozásával. A szatmárnémeti Sevcsenko-szobor állításának kontextusa tükrözi a román-ukrán határon átívelő kapcsolatok formális jellegét. E hármashatár régióban éppen a román-ukrán határon a legkisebb az áramlás, melynek egyik oka, hogy a leginkább kontrollált is egyben, annak ellenére, hogy nem schengeni határ.

A határon átívelő kulturális kapcsolatok egy másik csoportját a határt megelőző periódusban szerves kapcsolatokat fenntartó falusi közösségek kapcsolatkereső kezdeményezései jelentik. A zajtai Vitéz Gaál Lajos Kulturális Egyesület minden

---

⁴ Az ukránok Szatmár megyei jelenlétének ismertetése elkerülhetetlenül egy – jelen szöveg keretein belül kibogozhatatlan – ruszin-ukrán fogalmi harcot eredményezne. Ezt elkerülendő csak a magukat ukránnak tekintők által alkotott közösségről hoznék adatokat. Szatmár megyében a 2011-es népszámlálás szerint 1340 ukrán él, Szatmárnémetiben 156-an. Legnagyobb közösségük a hármashatár közelében fekvő Mikola, itt 580-an vannak.

évben emlékünnepet szervez, sokszor a Szárazberek Hármashatár Egyesülettel közösen Zajta „hősének” tiszteletére. Vitéz Gaál Lajos kántor nevéhez kötik Zajta Magyarországhoz való visszakerülését. Az esemény sajátossága, hogy a két település lakóin kívül részt vesznek szatmári sváb fűvőszenekearok és táncsoportok Mezőfényről, Csanálosról, Vállajról.

A „málenkij robot” vagy deportálás

A két megnevezés ugyanarra az eseményre vonatkozik, a német és (Kárpátalján) magyar felnőtt lakosság 1944-45 fordulóján megtörtént erőszakos elhurcolására a szovjet hatalom által. A közösen megélt szenvedések elmondására kényszerített némaságot a kilencvenes években bekövetkezett változások feloldották. A felszabadult emlékezet ekkorra már ritualizálódott, az eseményeket a kulturális emlékezet szabályai szerint megemlékezési szertartások keretében idézik fel, így egyrészt a közösség összetartozásának belső igényét is kielégítik, másrészt az érintett csoportok külső reprezentációja is megtörténik, azonban mindig csak két irányban, a hármasság itt nem érvényesül, annak ellenére hogy a kapcsolódási pontok adottak.

Az egyházi szervezésű események külön kategóriát jelentenek a kulturális kapcsolatok három határon is átnyúló alakulásában. Néhány tudományos rendezvénytől eltekintve ugyanis nincs olyan esemény, melyre mindhárom országból érkeznének nagyobb számban résztvevők, mely ne egyházi szervezésű lenne: római és görög katolikus templombúcsúk illetve zarándoklatok Máriapócon, Kökényesden, Szatmárnémetiben, református ifjúsági táborok és találkozók Fehérgyarmaton és Kárpátalján.

A hármas határ hármassága

A helynévgyűjtésekből (Bura 2008; Andre 2014) kiderül, hogy a hármas határ, mint intézmény sikeresen beépült a lokális helynévi rendszerbe: Hármashatár Szárazberek van Lázáriban, Hármashatár Szárazberekén.

1992-ben alakult meg Fehérgyarmaton a *Hármashatár Irodalmi Társaság* azzal a célkitűzéssel, hogy a magyar-román-ukrán határ mellett élő alkotókat, és közösségeiket egymással jobban megismertesse. A társaság kiadványa Gyóntató címmel 1995-ben Fehérgyarmaton jelent meg. Hasonló célkitűzéssel, ám a gazdasági kapcsolatok élénkítését előmozdítandó, hozták létre a *Hármashatár* Alapítványt ugyancsak Fehérgyarmaton. Az alapítvány legnagyobb megvalósítását egy 1997-es rendezvény jelentette, mely határ menti politikusokat, szakembereket és önkormányzati vezetőket hozott össze. A rendezvény címe *Együttgondolkodás 97* volt.

A szárazberek-i Hármashatár Egyesület a falu egyetlen civil kezdeményezése, célja a Zajtával és Garbolccal való intézményes kapcsolat ápolása.

A kórházak, mint hármas határpontok

Az egészségügyi ellátás minősége a három ország közül Magyarországon a legmagasabb. Az előbbi kijelentést egyrészt a lekérdezett kérdőív vonatkozó kérdésére adott egyértelmű válaszok másrészt a kutatás során végzett terepmunka és a felvett interjúk is megerősítették. A magyarországi határ menti egészségügyi központok kiszolgáló területe messze túlmutat az ország határain, klientúrájukat a szomszédos országok lakói mára már nem csak kiegészítik, hanem annak jelentős hányadát adják. A szolgáltatások igénybevételeinek feltételei az országok közötti viszonyoknak, valamint a szolgáltatásokat igénybevevők számának drasztikus emelkedésének megfelelően időnként változtak.

A külföldi állampolgárok ellátásának gyakorlata még a kettős állampolgárságú személyek esetében is inkább szürkegazdasági kategória. A kezeléseket hivatalos költségeit csak a legritkább esetben fizetik meg egészében a határon túliak, a legjellemzőbb a legális és illegális fizetési módok kombinációja. A Romániából érkezők például az Európai Egészségbiztosítási Kártya felhasználásával szereznek többé-kevésbé legális jogot a kórházi ellátásra. Az igénybevetett szolgáltatások szinte a teljes egészségügyi skálát lefedik. A kezdetben kizárólag egyirányú és jellemzően klientúra jellegű migráció a 2000-es évek második felében többszörösen is módosult. Elsőként megjelentek a romániai és kárpátaljai magyar orvosok a határ menti kórházakban, ezt követően megjelentek a romániai román orvosok. 2009-től intézményesült a harmadik szakasz, ekkor nyílt meg Szatmárnémetiben az első olyan klinika, amely magyarországi orvosgárdára épít. Ma legkevesebb négy szatmárnémeti magánklinikának van Magyarországról átjáró szakembere.

Jelen szöveg keretei között csak a nőgyógyászati és szülészeti migrációt szeretném tovább részletezni. Bár egyelőre még nem áll rendelkezésünkre pontos kimutatás a Fehérgyarmaton szülő romániai és kárpátaljai anyák számára, ennek ellenére úgy vélem, hogy a legnagyobb társadalmi csoportot mobilizáló ágazatról van szó.

Az első esetek az ezredforduló tájára datálhatók. Ekkor még csak a tehetősebbek engedhették meg maguknak a külföldi kórházi ellátás költségeit. Ekkor még inkább Debrecen és Nyíregyháza voltak az elsődleges célpontjai a kismamáknak. Trendszerűvé a kétezres évek első harmadában vált a jelenség,

ekkortól romániai és kárpátaljai magyar (de románok és ukránok is)⁵ nők tömegesen választották a magyarországi kórházakat. Érdeemes különválasztani a nőgyógyászati és a szülészeti szolgáltatásokat. Előbbi nagyságrendekkel magasabb határforgalmat generál, a nem magyar anyanyelvűek aránya is sokkal magasabb, mint a szülészeti ellátást választók körében. A nőgyógyászati magánrendelők kiszolgáló területe a határ menti területeken messze túlmutat, ha kisebb számban is, de Erdély egész területéről, vagy Munkácsról, Ungvárról illetőleg Kárpátalja távolabb eső területeiről is érkeznek nők.

Határforgalom, határhasználat

A határok általában olyan területek, melyek birtoklásáért intenzív küzdelem folyik, a határtérségek ugyanakkor az emberi – politikai és kulturális – térhasználat vizsgálatának „laboratóriumai”. A territorialitás a politikai földrajz kutatóinak is egyik jellemző kutatási területe volt, a korai kutatások elsősorban az (nemzet)államok területi kiterjedésével és struktúrájával foglalkoztak. Az utóbbi évtizedek kutatásaiban, az antropológiai látásmód térnyerésének köszönhetően, az állam már nem egyedülként, hanem a politikai területszervező hatalommal bíró intézmények egyikeként szerepel (Hasting – Wilson 1998, Martínez 1994, Thomassen 1996: 45). Az antropológiai szemléletben a tér birtoklásáért folytatott szimbolikus és olykor valódi küzdelmek váltak fontossá, valamint a küzdelmekben részt vevő, különböző szervezettségi fokú (az egyéntől az államig) szereplők. A terület birtoklásáért

---

⁵ A románok és ukránok hasonló okok miatt választják Magyarországot, mint a magyarok. A nyelvismeret hiánya azonban nagymértékben korlátozza a nem magyar anyanyelvű határon túliak jelenlétét magyarországi egészségügyi rendszerben. Ennek áthidalását magyarul tudó ismerősök segítségének igénybevételével oldják meg.

folytatott küzdelmek a határrégiókban – akár szimbolikus akár politikai – a legintenzívebbek, így a határok a legterheltebb szemantikájú és leginkább szimbolikus területi képződmények (Thomassen 1996: 45). A határ antropológiai értelmezése szerint a határrégiók egyidejűleg valós és szimbolikus térrészek, az államokhoz köthető határjelek, kerítések, a határőrizet személyi állománya jelentik a fizikai, az emberi viselkedés és kognitív birtokbavétel pedig a szimbolikus síkot.

A határ tehát két eltérő intézményi logikát egyesít. Egyfelől hídszerű társadalmi intézmény, amelyben az „emberiség egységet teremt” az állami szuverenitás által létrehozott szétszakítottságban. Ugyanakkor ajtó is – pontosabban: párhuzamosan és sorosan elrendezett ajtók bonyolult rendszere –, mely alapvetően arra szolgál, hogy darabokra szedje az emberiség amúgy „egyöntetű, folyamatos egységét”. A határ akadályozza is, ösztönzi is a legkülönbözőbb áramlásokat. A híd és az ajtó – a kapcsolódás és a kizárás vagy átengedés – logikája mindig együtt és egyszerre jelenik meg a határ fogalmában. *A határ: ajtókkal felszerelt híd* (Böröcz 2002: 135). S ezzel Böröcz továbbgondolja a simmeli híd–ajtó metaforapárt és társadalomtudományi kontextusba helyezi őket. Ez a társadalmi kontextus pedig nem más, mint a határ(használat) és annak különféle alakzatai, azaz az egyesítés, összekapcsolás (híd), valamint a nyitható lezárható „határátkelőhely” (ajtó) áramlásintézményei (Böröcz 2002: 134-135).

A magyar-román-ukrán hármasság térsége az ezredfordulót követően, a határ menti térségek kapcsolatának minősége szerinti az egymás mellettség illetőleg az egymástól kölcsönösen függés volt jellemző (Martínez 1994: 2–5).

„Egymás melletti” határrégiók (co-existent borderlands)

Az ilyen típusú határrégiók gyakran olyan országok határán fordulnak elő, melyek gazdasági ereje között lényeges eltérés van, s a (állam)határ két oldalára eső területek gazdasági és társadalmi kibontakozását ez fékezi. Ebben az esetben is hatalmas az ellentét az állam és a régióban élők érdekei között, ez utóbbiakat az előbbi különböző intézkedésekkel korlátozza.

A kompromisszum és alkalmazkodókészség alapszintű megjelenése elegendő a határ(ok), határhelyzetek olyan mértékű stabilizálódásához, amelyben megindulhatnak a lakosság határon átnyúló interakciói, természetesen a nemzetállamok között érvényben lévő formális keretek között.

A nemzetállamok számára a stabilizálódás kihagyhatatlan feltétele, és első számú feladata a belső egység biztosítása, a lakosság valamely szintű integrációja, a határok megnyitása így csak ennek létrejöttét követően indulhat meg. Főleg a nem egyértelmű etnikai vonalak mentén húzódó határrészeket kezelik a központi hatalmak megbízhatatlan területként, itt a korlátozott átjárhatóság célja a szomszédos állammal, annak polgáraival és intézményeivel való kapcsolatok ellenőrizhető szinten tartása. A határ felett a határ menti közösségnek nincs hatalma, többnyire nincs beleszólásuk abba, hogy ki jöhet be, ez az állam monopóliuma, azé az államé, amely a határokat fenntartja, s ugyanakkor a határoknak köszönhetően őrzi integritását. A határok meghúzása és fenntartása, a határhasználat ellenőrzése – korlátozása vagy bátorítása – az államok legfontosabb tevékenységei közé tartozik. Amilyen mértékben szilárdul a központi hatalom, olyan mértékben csökken a határ menti hálózatok rizikófaktora (Martínez 1994).

Kölcsönösen egymástól függő határrégiók (interdependent borderlands)

E határrégió típus feltétele, hogy a két ország, határ által elválasztott régiói szimbiotikus kapcsolatban álljanak egymással. A kölcsönös egymásrautaltság mindkét oldalon relatív stabil nemzetközi kapcsolatokat, valamint kedvező gazdasági környezetet feltételez, melyben a (mindkét) határ mentén élők szabadon élhetnek a másik ország piaci lehetőségeivel. Minél nagyobb a gazdasági és emberi erőforrás áramlás a határon, annál szorosabban kötődik egymáshoz a két régió mikrogazdasága. Ugyanakkor még mindig erőteljes nyomás nehezedik a határlakókra az állam részéről, a határforgalom informális keretek között történik, a határátlépés legfontosabb eleme az útlevél.⁶

Martínez ezen gondolata a kölcsönös egymásrautaltság mellett azt is feltételezi, hogy a két régió nagyjából megegyező súllyal lép be egy ilyen viszonyba, a végeredmény pedig egy mindkét fél számára, kölcsönösen jövedelmező (nemcsak szigorúan gazdasági értelemben vett) együttműködési rendszer. Véleményem szerint az esetek jó részében pontosan a gazdasági potenciálok közötti különbség indítja be a szimbiózisba torkolló folyamatot. Az egyik ország erősebb gazdasága felszippantja a határ túloldalán lévő emberi potenciált.⁷ Ezeket a szituációkat asszimmetrikus egymásrautaltsági/függőségi viszonyként nevezi meg a szakirodalom (Martínez 1994, Parker 2006), s ennek különböző fokozatai vannak, melynek sarkalatos állomása, amikor a két régió gazdasági ereje közt nagy

---

⁶ Az útlevél és az államhatalom viszonyairól lásd bővebben: Böröcz 1992: 136, Löfgren 1999: 10)

⁷ Például a szlovák–magyar Suzuki példa még az esztergomi gyár alapítását követő első években, hiszen mára a szlovák gazdaság a kezdeti lemaradást követően dinamikusabban fejlődött emennél.

különbségek vannak. Ilyenkor csak úgy jöhet létre az egymásra utaltsági viszony, ha a szegényebb nyersanyagban, emberanyagban kitölti azt az űrt, amelyre a másiknak szüksége van. Idővel persze ezek a különbségek kiegyenlítőd(het)nek. A gazdasági egymásra utaltság megadja a hátteret a társadalmi és egyéni kapcsolatok kialakításának, amely újabb gazdasági vagy akár kulturális szálak kialakulásához vezethet.

Gazdasági kapcsolatok magyar-román-ukrán hármashatár térségben

A gazdasági kutatásokban többnyire a határok különféle tranzakciókkal szembeni áteresztő és ellenálló képességét vizsgálták. A globalizáció terjedésével, Európa nyugati felében, az integrációs folyamatok felgyorsulásával, a határok gazdasági kapcsolatok alakulásában játszott szerepe fokozatosan visszaszorult. A legprovokatívabb kérdése ennek a területnek, hogy milyen szerepe marad az államnak az erősödő nemzetközi gazdasági tényezők és a globálisan terjedő kulturális hatásokkal szemben (Kaplan–Häkli 2002: 3, Győri 2006). Európa keleti felében ugyanakkor a határok továbbra is markánsan meghatározzák a határtérségekben élők gazdasági stratégiáit és kultúrafogyasztási szokásait. A térség három országa közül egyértelműen Magyarországnak van a legerősebb szolgáltatói potenciálja a határ mentén. Az itt megtalálható széles körű egészségügyi, rekreációs, kulturális, gazdasági szolgáltatás-kínálatot csak részben tudja a belföldi kereslet fenntartani. A hiányt romániaiak és kárpátaljaiak töltik ki. A szolgáltatás-típusú gazdasági stratégia hozadéka a többnyelvűség a különböző gazdasági tevékenységet folytató egységekben, miként román vagy ukrán feliratok a bevásárlóközpontokban, boltokban, kórházakban, wellness központokban. A rekreációs turizmus különösen fontos. A magyarországi fürdők, uszodák, aquaparkok kiemelt módon kezelik a határon túlról érkező

vendégek kérdését. Magyar és nemzeti nyelvű szórólapokat juttatnak át a határon, a helyi (mindhárom ország) rádiókban hirdetik szolgáltatásaikat.

A határokon átívelő gazdasági kapcsolatok kialakításában és erősítésében valamennyi fél érdekelt. Az Európai Unió különböző keretprogramokban meghirdetett forrásai jelentik a legfontosabb eszközt a határon átívelő gazdasági projektek megvalósításában. A vizsgált hármas határ térségben Magyarország és Románia viszonylatában, azaz Szabolcs-Szatmár-Bereg illetve Szatmár megyében a Hu-Ro 2007-2013 Határon átívelő együttműködési keretprogramban összesen 104 projekt valósult meg infrastrukturális, kommunikációs, környezetvédelmi, üzleti, turisztikai, kutatás-fejlesztési, oktatási, egészségügyi és kategóriákban. A hármas határ közvetlen közelében található, és a kérdőíves vizsgálat során bejárt települések szinte kivétel nélkül infrastrukturális pályázatokat adtak be: Szarazberek-Garbolc, Nagypeleske-Zajta határátkelőt és a hozzá vezető utakat valósították, valósítják meg uniós forrásokból, Pusztadarócról kerékpárút vezet Csengersimába.

A térség gazdaságát mikroszintnél nagyobb mértékben egyetlen projekt befolyásolja. Csengersimán, a határátkelő és a település között piaccsarnokot és hűtőházat nyitottak. A projekt költségvetése 1.8 millió euró volt, ebből 1,5 millió uniós támogatás. A hűtőház mindkét ország termelőinek piaci pozícióit erősíti a hosszabb eltarthatóság által.

A magyar-ukrán és román-ukrán határon átívelő európai projektek a Magyarország-Szlovákia-Románia-Ukrajna ENPI Határon átívelő együttműködési keretprogramon belül futtathatók. A vizsgált térségben eddig összesen három projektet valósítottak meg: egy természetvédelmi, magyarországi, romániai és ukrainai szervezetek között,

1. Uszka és Tiszapéterfalva árvíz és természeti katasztrófa védelmi projekt (kb. 70.000 euró)
2. Fehérgyarmati, beregszászi, szatmárnémeti természetvédelmi szervezetek: határokon átnyúló Natura park létrehozása Romániában és Ukrajnában a Szabolcs-Szatmár-Beregi Natura park mintájára (kb 210.000 euró)
3. Határ menti információs és multimédia együttműködés Magyarország, Románia, Ukrajna és Szlovákia határ menti térségeiben (kb. 500.000 euró)

Négy működő határátkelő van a hármas határ pont 25 km-es körzetében, magyar-román és magyar-ukrán viszonylatban egy-egy román-ukrán viszonylatban kettő, egy közúti és egy vasúti, ez utóbbin kizárólag teherforgalom történik. A legális kapcsolatok áramlása ezeken a pontokon valósul meg. Az illegális gazdasági tevékenységek főként a magyar-ukrán és román ukrán zöldhatáron zajlanak. Ezek közül a cigarettacsempészetnek van a legnagyobb hatása a határ menti települések társadalmára.

Az eprezés (Magyarországon, Kárpátalján szamócázás)

A hármas határ térség egyik legfontosabb árucikke, és ezzel a határ mentén élők egyik fő megélhetési forrása a földieper. Annak ellenére, hogy eltérő mértékben bár, de mindhárom országban jelen van, az eper a határt nem „lépi át”. Értékesítése a termelő országon belül történik. Mégis többről van szó, mint véletlen egybeesésről. Az eper kisüzemi termelése a filoxeravész után parlagon maradt területeken indult meg, a vizsgált térségben a 20. század elején. A két világháború között Halmiban, Szőlősgyulán már számottevő területen termesztették. Míg Kárpátalján a kisüzemi termesztés maradt domináns, a kollektivizálást követően a háztáji kertekben, addig Romániában, Halmiban az epertermesztés a tervgazdálkodás részeként nagyüzemimé vált. A rendszerváltást követően

Kárpátalján az eprezésre szánt termőterületek lassú növekedése, Romániában pedig előbb látványos visszaesése, majd megújult térnyerése következett be. Halmiból és az őt övező településekről, Kökényesdről, Csedregről, Tamásváraljáról, Dabolcra kerül ki Románia epertermésének háromnegyede. Kárpátaljáról Ukrajna egész területére exportálják a szamócát. Bár az epertermesztésnek nagy a szezonális munkaerőigénye határon átívelő migráció nem kötődik hozzá. Egy másik fontos árucikk esetében azonban ez is megvalósul.

Az uborkázás

Az uborkázás jelentősége elterjedtségén és népszerűségén kívül annyiban túlmutat az eprezésen, hogy számos szállal szövi át a határ menti térséget optimálisan kihasználva az infrastruktúra egyenlőtlenségeit. Magyarországon és részben Kárpátalján a konzervgyárak illetve zöldség és gyümölcsfeldolgozó üzemek túlélték a rendszerváltást követő időszak szabadrablását. A stabilizálódást követően kulcsszerepet játszottak a térség gazdálkodási stratégiák alakulásában, lehetőséget adtak a leginkább jövedelmező intenzív gyümölcs- és zöldségtermesztési módok alkalmazására. Ennek eredményeként Magyarország határ menti térségének gyümölcsösei és ültetvényei már a határok átjárhatóvá válásától kezdődően a határon túli munkaerő célpontjává váltak. A határon túli idénymunkások segítségével tudták a magyarországi gazdák termékeiket a versenyképesség határán tartani. Az uborkázás is hasonló rendszerben működött kezdetben, uborkaszedők tömege kelt át napi rendszerességgel a határon. Az uborkázásban a munkaerő migrációt egy technológiai migráció követte, az uborka feldolgozó üzemek franchise rendszerben kiterjesztették hatósugarukat. Első körben magyarországi személyeknek adták át a termesztéstechnológiai ismereteket és eszközöket, később

Romániába és Kárpátaljára is eljutottak, sőt helyenként feldolgozó pontokat is üzemeltetnek. Az ingázók száma ezzel csökkent, emelkedett viszont az uborkázás presztízse, hiszen nem napszámosként, hanem vállalkozóként kell végezni ugyanazt a feladatot.

A rokonság és rokoni kapcsolatok a határ kontextusában

A magyar-román-ukrán hármás határ térség egyik különlegessége a kutatás további térségeivel összevetve az, hogy – legalábbis a határ meghúzásának pillanatában – etnikailag szinte tökéletesen homogén volt. Pontosabban egyik újonnan létrejött nemzetállam többségi nemzetisége sem volt markánsan jelen itt. A magyar alapnépesség kizárólagosságát telepés falvak alapításával, avagy létező települések idegen elemmel való feltöltésével próbálták ellensúlyozni.

A terepmunka során készített interjúk, a határra vonatkozó narratívumok valamint levéltárakban végzett kutatások egy rokonságok által átszőtt térszerkezet képét rajzolja meg.

Ma általánosan megfigyelhető jelenség, hogy számon tartják a határ másik oldalán élő rokonokat, akkor is ha rendszeres kapcsolatot nem ápolnak. Sok esetben a tudásuk túlmutat a családtagok nevének ismeretén, foglalkozásukról, korukról és más meghatározó tulajdonságukról is vannak információik. Ez egyrészt azt jelzi, hogy a szomszédos települések lakói számára fontos a rokonsági rendszer pontos ismerete, másrésztől valószínűsíti, hogy még a legerősebb elzártság periódusában is megtalálták a módját a rokonságra vonatkozó információk határon átívelő megszerzésének/megosztásának. Ez annak fényében tűnt rendkívülinek, hogy a kommunista időszak határra vonatkozó narratívumai leginkább annak áthatolhatatlanságáról számolnak be. A cenzúra miatt a

levelezést nem tekintették megfelelő eszköznek, így a levelezés hagyománya nem alakult ki. Személyes találkozásokra a rendszerváltásig csak nagyon ritkán kerülhetett sor.

Keszeg Vilmos az Észak- és Dél-Erdély között húzódó határt célzó kutatásai során arra a következtetésre jutott, hogy a „korszakonként eltérő szituációkhoz való állandó alkalmazkodás és adaptáció szükségszerű és általános feltétele a közösség fennmaradásának az új keretek között” (Keszeg 2004: 43). Ezzel szemben a határon átívelő kapcsolatok fenntartása csak másodlagosnak, ennek következményeként esetlegesnek és szituatívnak hat. A határ által elválasztott családokról szinte egyöntetűen elmondható, hogy a kapcsolatok ápolásában nem törekedtek arra, hogy a végletekig kihasználják a lehetőségeket, bár bizonyos esetekben a találkozásért akár az illegalitás kockázatát is vállalták. Főként a két világháborút közvetlenül követő időszakokra volt ez jellemző. A rokoni kapcsolatok ápolása a határ elidegenítő hatásával ellentétesen ható erőként értelmezhető. Az időváltozó bevonásával leírhatóvá válik az elsorvadási folyamat. Az összekötő szálak erőssége fordítottan arányos az elzártságban töltött idővel, melynek fokmérője nem annyira az évek, mint a generációk száma.

A határnyitást követő euforikus hangulatban sokan indultak meglátogatni rokonaikat, barátaikat, vagy deportált sorstársukat. Az első fokú rokonsági kapcsolatban lévők azonban ekkorra már többnyire meghaltak, a másod- harmadfokú rokoni szál pedig nem bizonyult elég erősnek ahhoz, hogy kellő alapot szolgáltatson a kapcsolatháló megszilárdításához, a családi látogatások száma fokozatosan lecsökkent.

Az elzártság és a rokoni kapcsolatok gyengülése között ok-okozati viszony van. Az elzártság feloldásával újjáerősödő kapcsolatokat inkább új kapcsolatoknak nevezném, melynek bázisát vér szerinti rokonság adhatja ugyan, de nem ez a

leginkább meghatározó tényezője, sokkal inkább a személyes szimpátia. A rokonsági rendszerek ideig-óráig a határon átívelő közösségi kapcsolatok fenntartói és megőrzői voltak, az új évezredben bekövetkezett változásokat követően pedig az újraelakuló kistérségi közeledések motorjai lehettek volna, de nem lettek. Ennek oka, hogy a fizikai korlátként évtizedekig jelen lévő határ átkerült a fejekbe a mi-ők kettőségnek immár végleges végességet adva. A rokonsági rendszerek számára az elszigeteltség korszaka talán túlon túl hosszú volt. A rokonság ereje már nem elégséges a mobilizáláshoz.

Irodalom

Andre, Anita Ildikó. (2014). Helynévtani vizsgálatok a romániai Szatmár megye területén, kézirat (http://mnytud.arts.unideb.hu/szakdolgozat/1722/andre_a_1722.pdf, 2015. január 19.)

Böröcz, József. (2002). A határ: társadalmi tény. In: *Replika*. 47-48. 133-142.

Bura, László. (2008) Szatmár megye helynevei I–II. Csíkszereda.

Győri, Róbert. (2006). A határ két oldalán. (Városi vonzáskörzetek és a trianoni határmegvonás a Nyugat-Dunántúlon). In: Győri Róbert, Hajdú Zoltán szerk. *Kárpát-medence: Települések, Tájak, régiók, térstrukturák*. 279-292. Pécs-Bp.

Hastings, Donnan, Wilson, Thomas M. (1998). Nation, state and identity at international borders. In: Donnan, Hastings, Wilson, Thomas M. (szerk.) *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, 1-30. Oxford.

Kaplan, David H., Häkli, Juoni. (2002). *Boundaries and Place: European Borderlands in Geographical Context*. Lanham.

Keszeg, Vilmos. (2004). Határ, határmódosítás, határátlépés. Történetek a kisebbségi sorsról, *Néprajzi Látóhatár*, XIII. 3-4. 41-86.

Leizaola, Aitzpea. (1996). Muga: Border and Boundaries in the Basque Country. In: *Europea* 2(1): 91-101.

Löfgren, Ovar. (1999). Crossing Borders. The Nationalization of Anxiety. *Ethnologia Scandinavica*, 29: 5-12.

Martínez, Oscar. J. (F.a.). Human Interaction In: *The Texas–Mexico Borderlands*. H.n. <http://www.humanities-interactive.org/borderstudies/text/essay.htm> (2007. május 25.)

Dynamics of Border Interaction: New approaches to border analysis. (1994). In: Schoefield, Clive H. (szerk.) *Global Boundaries World Boundaries*. New York

Parker, Bradley J. (2006). Toward an Understanding of Borderland Processes. In: *American Antiquity*. Vol: 71. Issue: 1. 77-100.

Sahlins, Peter. (1989). Boundaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees. Oxford.

Thomassen, Bjørn. (1996). Border Studies in Europe: Symbolic and Political Boundaries, Anthropological Perspectives. In: *Europaea: Journal des europeanistes* 2(1): 37-48.